

Tyto základní kategorie moderních, ve vlastním slova smyslu antropologických projektů, jsou formulovány účelově. V jejich pozadí je osobnostní chápání člověka (člověk se stává osobností tím, že aktualizuje trvale přítomný potenciál humanity) a pojetí člověka jako *aktu uskutečňování*. To je založeno na přesvědčení, že o člověku nikdy nelze říci, že *je*, nýbrž vždy pouze to, že *se stává*. Rozpracování této ideje převedlo filosofickou antropologii na novou úroveň: vedle definitivního filosofického začlenění poznatků dalších (převážně empirických) věd o živých organismech a o člověku, které získalo tvářnost tzv. *stadiální antropologie (Stufenanthropologie)* s člověkem jako nejvyšším stupněm života,²⁰ se to projevilo především koncipováním kritické a etizující antropologie vycházející z teleologie humánního. Právě tento rys později, na přelomu 50. a 60. let, přebrala kritická filosofie člověka, zejména u Jürgena Habermase. Kromě toho zůstal už natrvalo podnětný pro teologickou antropologii.

Max Scheler

M. Scheler založil moderní filosofickou antropologii prací *Postavení člověka v kosmu* (1928). Byl žák E. Husserla, jeden z těch, kteří vyšli z požadavku raného Husserla popisovat a analyzovat bezprostředně daný fenomén a kteří se s Husserlem rozešli v okamžiku, kdy začal klást otázku po tom, jak se konstituuje předmět, jev, v našem vědomí. Scheler pokračoval v prvotní fenomenologické intenci, tzn. v rozvíjení fenomenologické metody při výzkumu ontologických, hodnotově filosofických a antropologických otázek. Dle něj se psychický život utváří v několika stupních. Rozvíjí se od prostého pocítování, přes instinkty, asociativní paměť, inteligenci, až po uvědomovanou relativní svobodu volby a rozhodování. Nižší stupně zůstávají přitom účinné i ve vyšších formách organizace života. Na nejnižší úroveň

²⁰Odras můžeme sledovat v dobové antropologické literatuře; např. H. Plessner, *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie*. Berlin - Leipzig 1928.

Scheler řadí rostlinnou říši, instinkty jsou dominantním rysem fauny, a nejvyšší sféra, praktická inteligence a rozhodování, je vlastní až primátům. V psychickém životě člověka jsou obsaženy všechny tyto stupně. Z toho Scheler vyvozuje domněnku o nutné existenci určitého principu, který by činil člověka člověkem. Tento princip musí být protikladný či neslučitelný se stupňovitou strukturou psychična. Protikladnost mu přitom znamená, že hledaný princip se musí nacházet mimo tu sféru, kterou v biologickém a psychologickém smyslu nazýváme životem, nesmí být určitelný jako jeden z dalších stupňů života. Svůj myšlený princip označil Scheler termínem *duch* (*Geist*) a jeho podobu určil v „*existenciální vyvázanosti ze všeho organického*“.²¹ Z podstaty ducha a ze způsobů a možností jeho aktivace ve sféře konečné existence (již rozumí *osobnost*, *Person*),²² vyvodil Scheler základní charakteristiku *duchovní bytosti*; člověk jako duchovní bytost je určován tím, že je *otevřen ke světu a pro svět*, je *weltoffen*.

Kategorie *Weltoffenheit* má dvojí význam. První je ontologický, protože přibližuje způsob bytí člověka ve světě: člověk se svou otevřeností odlišuje od všeho dalšího života, který se vyznačuje tím, že je na své prostředí vázaný. Živočichy připoutávají k prostředí jejich stupně psychického života, který se vyvíjí organicky. Oproti tomu člověk, protože je nadán duchem, dokáže dle Schelera vázanost na prostředí překračovat a otevírat se světu jakožto celku. V první řadě tedy *Weltoffenheit* říká, jak člověk ve světě je.

Druhý význam je psychologický; ukazuje, že vlastním obsahem *Weltoffenheit* je zpředmětnění světa. Člověk se adaptuje na jakékoli prostředí tím způsobem, že dokáže vyjímát jednotlivé jevy jsoucna a objektivizovat je, dokáže je zpředmětnovat. Tím si svět jednak přivlastňuje a jednak vytváří. Avšak toto zpředmětnění světa má hranici, kterou nemůže přesáhnout. Touto mezí je faktor vymezující vůbec osobnost, čili právě *duch*, přesněji řečeno, aktuální prezentace ducha v každém konkrétním individuu. Přítomnost ducha v člověku Sche-

²¹Srv. M. Scheler, *Die Stellung des Menschen im Kosmos*, München 1966, s. 38.

²²*Tamtéž*, s. 38.

ler chápe jako událost života. Je to dění lidského života, které nelze zpředmětnit a objektivizovat, tzn. kognitivně s ním pracovat tak, že by se duch stal předmětem mezi ostatními předměty jsoucna. Takovému zpředmětnění se duch vždy vymyká.

Schelerova koncepce *Weltoffenheit* je tedy *dualistická*: duch a osobnost v jejím světě jsou nesjednotitelné principy. Schelerův pokus překonat dualismus ducha a osobnosti odkazem na poznatelnost či přesněji řečeno určitelnost osobnosti prostřednictvím aktů její činnosti (osobnost je podle něj trvalou *Ordnungsgefüge von Akten*)²³ nebyl akceptován již jeho současníky.

Hlavním znakem osobnosti je to, že disponuje určitým věděním o vyvázanosti z tlaků vnějšího prostředí. Člověk jako osobnost nepodléhá tlakům vnějšího prostředí, které ho omezují, nepodléhá ani svým vnitřním, přirozeným tlakům, jež představují jeho *pudovou inteligenci*, pudy. Naopak, člověk jedná *otevřeně vůči světu*. Vymezení člověka jako bytosti otevřené světu znamená, že se pojímá jako svobodná bytost. Je podmíněně svobodný, jeho vztah k životnímu prostředí, ke světu, který ho obklopuje, je *vztahem svobody*. Tento vztah se dle Schelera projevuje především tím, že člověk nezávisí na extatickém vnímání obklopujícího životního prostředí (*Umwelt*). Jeho vnímání prostředí je *rozumové*, což pro Schelera znamená, že dokáže bytí kolem sebe *zpředměťňovat*.

Člověk tedy nevnímá a nepoznává bytí kolem sebe jen v závislosti na funkcích, které má bytí a jeho jevy ve vztahu k jeho potřebám a jejich uspokojování. Dokáže k jevům zaujímat neutrální vztah, jakýsi metodický odstup, který mu umožňuje poznávat věci takové, jaké skutečně jsou. Zpředměťňování jevů pak vlastně znamená postihování *čistého bytí* (takovosti, určitosti – *Sosein*) předmětů, které člověk vyčleňuje ze jsoucna jako celku. To je další určení obsahu pojmu *Weltoffenheit*: říká, že to, co dělá člověka člověkem, je schopnost po-

²³ *Tamtéž*, s. 48.

jímat svět nepodmíněně, pojímat ho v jeho čistém bytí, tzn. otevírat stále nové horizonty v tom, co člověka obklopuje.

Na to navazuje kvalitativní určení *Weltoffenheit*: Jakožto bytost nadaná duchem je člověk schopen zpředměňovat nejen jevy obklopujícího prostředí, nýbrž též sám sebe. Dokáže zpředměnit i své organické stavy nebo svou pudovost, tzn. umí od nich zaujmout odstup. A jestliže z nich dokáže učinit předmět svého světa – čili o nich ví, má je ve svém vědomém držení – dokáže také jednat proti nim, v rozporu s nimi. Dokáže tudíž jednat *nezávisle* na faktorech a podnětech, které ho udržují v životním kontextu s jeho bezprostředním prostředím. Člověk se stává člověkem zvyšováním míry této nezávislosti: Nakolik dokáže zpředměňovat jevy a věci prostředí a své vázanosti na prostředí (*Umwelt*), natolik se zároveň vymaňuje z jeho dimenzí. Zbavuje se bezprostřednosti obklopujícího prostředí a jeho prostřednictvím se dostává k postihování bytí světa, jeho čistého bytí jako celku. V míře tohoto postihování bytí světa se také stává člověkem.

Helmut Plessner

Spekulativním pilířům Schelerovy *Weltoffenheit* se zdají odporovat zejména stanoviska Helmuta Plessnera. Dle něj je základním znakem všeho živého způsob, jakým se organismus nachází v prostředí. Z něj plyne vztah k sobě samému a k životnímu prostředí, který je tímto způsobem předurčován. Plessner toto umístění organismu ve světě označuje jako *pozicionalitu* (*Positionalität*),²⁴ jež existuje ve dvou modifikacích. Buď je centrická, což je typické pro nižší stupně organického, nebo excentrická, vlastní člověku.

Pojmem *centrická pozice* charakterizuje Plessner stav, kdy organismus prožívá sám sebe jako *pozicionalní střed*, tzn. pociťuje sám sebe jako živé tělo, ale nedisponuje přitom sebeuvědomováním. To mu znemožňuje překračovat hranice pouhého pociťování vlastní těles-

²⁴Srv. H. Plessner, *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie*. Berlin – Leipzig 1928, s. 127.